บทที่ 2

แบบแผนของคำประพันธ์และการใช้คำในลิลิตพระลอ

แบบแผนของคำประพันธ์ที่ใช้ในลิลิตพระลอ

ลิลิตเป็นคำประพันธ์ที่แต่งโดยใช้โคลงและร่ายสลับกัน ลิลิตมี 3 ชนิด คือ ลิลิตโบราณ ลิลิตดั้นและลิลิตสุภาพ ถ้าแต่งเป็นร่ายโบราณสลับกับโคลงโบราณก็เรียกว่าลิลิตโบราณ เช่นลิลิตโองการแช่งน้ำ ถ้าแต่งเป็นร่ายดั้นสลับโคลงดั้นก็เรียกว่าลิลิตดั้น เช่นยวนพ่ายโคลงดั้น ถ้าแต่งเป็นร่ายสุภาพกับโคลงสุภาพ เรียกว่าลิลิตสุภาพ เช่น ลิลิตพระลอจัดเป็นลิลิตสุภาพ

คำประพันธ์ประเภทลิลิตนี้นิยมขึ้นต้นด้วยร่ายและร่ายบทนำจะต้องเป็นบทสดุดี หรือยอพระเกียรติ และความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง ในลิลิตพระลอก็จำเนินตามขั้นตอนที่กล่าวมาแล้ว โดยกล่าวสดุดีพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ซึ่งมีชัยจากการทำสงครามกับไทยฝ่ายเหนือคือเชียงใหม่

ลิลิตพระลอจัดเป็นลิลิตสุภาพชนิดพิเศษ คือ แทนที่จะประกอบด้วยร่ายสุภาพและโคลงสุภาพดังได้กล่าวมาแล้ว กลับมีโคลงโบราณคือโคลงมหาวิชชุมาลีแต่มีวรรณยุกต์ตามข้อบังคับของโคลงดั้นอยู่ด้วย เช่น

บุญเจ้าจอมโลกเสี้ยง โลกา
ระเรื่อยเกษมสุขพูน ใช่น้อย
แสนสนุกศรีโยธยา ภารำ ถึงเลย
ทุกประเทศชมค้อยค้อย กล่าวอ้างเยินยอ[1]

---

[1]ลิลิตพระลอ, หน้า 1.

หรือ

สรวลเสียงชับอ่านอ้าง ใดปาน
ฟังเสนาะใดปูน เปรียบได้
เกลากลอนกลาวกลศานท์ กลกล่อม ใจนา
ถวายบำเรอท้าวไท้ ชิราชผู้มีบุญ[2]

โคลงชนิดนี้เป็นโคลงโบราณที่มีชื่อโคลงมหาวิชชุมาลี มีปรากฏอยู่ในตอนต้นลิลิตพระลอ และในลิลิตพระลอจะพบว่าจำนวนคำในร่ายหรือโคลงบางบทนั้นเกินกว่าที่กำหนดไว้ในแผนผังบังคับคำประพันธ์ เช่น

ยายว่าเยียกระไดเขาทุกผู้ ตูรู้จักเขาทั่วหน้า
ย่อมชั่วช้ามิเป็นกล เห็นแตตูสามคนแก แม่มดเฒ่า
เจ้ามดใหญ่ จะลองใครใครก็มา จะหาใครใครก็เต้า
เว้นแต่เจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน ธรรมิกิลป์รู้ศาสตร์ ชมีอำนาจมีบุญ
คุณตูไกลท่านไท้ ลองราชนั้นฤาได้ อาจยื้อฤาถึงเลยนา[3]

และ

พระตายจงลูกได้ เห็นผี ท่านนา
ผีลูกตายกษัตรี แม่ได้
เผาศพลูกอย่ามี อุจาด ราแม่
ฤาบ้างเผาผีไท้ บร้างได้เผาผี ลูกเลย[4]

---

[2]เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

[3]เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

[4]เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

ลักษณะของคำประพันธ์ที่มีโคลงโบราณเข้ามาประกอบและจำนวนคำในร่าย และโคลงซึ่งเกินกว่าที่กำหนดไว้ พอจะกล่าวได้ว่า ลิลิตพระลอเป็นลิลิตสุภาพเรื่องแรกที่คลี่คลายลักษณะมาจากลิลิตโบราณ ดังนั้นกฎเกณฑ์ในเรื่องของการใช้คำสัมผัส เอกโท จึงไม่แน่นอนตายตัว ต่างกับลิลิตตะเลงพ่ายซึ่งเป็นลิลิตสุภาพด้วยกันในชั้นหลัง อันมีกฎเกณฑ์ในการแต่งรัดกุมมากกว่าลิลิตพระลอ

อนึ่ง คำประพันธ์ประเภทโคลงนั้นแต่เดิมเข้าใจว่าเป็นคำประพันธ์ที่ไทยฝ่ายเหนือคิดขึ้นมาก่อน ซึ่งสมเด็จกรม ะยาดำรงราชานุภาพทรงอรรถาธิบายไว้ว่า

> ...จะคิดแต่งกันขึ้นเมื่อครั้งไรไม่ปรากฏ มีเค้าเงื่อนแต่ว่าโคลงนั้นดูเหมือนจะเป็นของพวกไทยข้างฝ่ายเหนือคิดขึ้น มีกำหนดอักษรนับเป็นบาท 2 บาท 3 บาท 4 บาท เรียกว่าโคลง 2 โคลง 3 โคลง 4 โคลงเกา ๆ มีที่รับสัมผัสและที่กำหนดใช้อักษรสูงต่ำอยู่แหง แต่มามีบังคับมากขึ้นภายหลัง เห็นจะเป็นเมื่อพวกไทยข้างฝ่ายใต้รับอย่างมาแต่งประดิษฐ์เพิ่มขึ้น[5]

เมื่อพิจารณาความจากคำอธิบายนี้ก็จะได้ความคิดอีกข้อหนึ่งว่า โคลงในลิลิตพระลอนั้นควรจะอยู่ในยุคแรก ๆ คือ โคลงต้นกำเนิดทางเหนือจะมีบังคับน้อยแห่ง ไทยฝ่ายใต้ที่รับมาจึงมาดัดแปลง โคลงที่มีบังคับน้อยแห่งได้แก่ โคลงมหาวิชชุมาลี และต่อมามีการดัดแปลงเพิ่มลักษณะบังคับขึ้น อันได้แก่โคลงดั้นแล้วจึงกลายไปเป็นโคลงสุภาพซึ่งมีลักษณะบังคับมากขึ้น ลิลิตพระลอจึงจัดได้ว่าเป็นคำประพันธ์ที่มีรูปแบบของเกาะปนอยู่หลายลักษณะดังกล่าวข้างต้น

ส่วนร่ายนั้นเป็นคำประพันธ์ที่ใช้สลับไปกับโคลง ในลิลิตพระลอมีร่ายสุภาพและร่ายโบราณใช้ ในการแต่งลิลิตที่มีทั้งโคลงและร่ายปนกันอยู่เช่นนี้ ข้อสำคัญอยู่ที่เรื่อง

---

[5]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 195.

สัมผัสระหว่างบท เช่น ในลิลิตพระลอเริ่มด้วยร่ายโบราณคือ

ศรีสิทธิฤทธิชัย ไกรกรุงอะดุงเดชฟุ้งฟ้า หล้าระรัว
กลัวมหิมา ระอาอานุภาพ ปราบทุกทิศ ฤทธิ์รุกราญ
ผลาญพระนคร รอนลาวกาว ตาวตัดหัว ตัวกสิ้งกลาด
ดาษดวน ฝ่ายข้างยวนแพ้พ่าย ฝ่ายข้างลาวประลัย
ฝ่ายข้างไทยไสยเยศ คืนยังประเทศพิศาล สำราญราษฎร์สัมฤทธิ์
พิพิธราชสมบัติ พิพัฒนมงคล สรนสกลสีมา ประชากรเกษมสุข
สนุกทั่วธรณี พระนครศรีอโยธยา มหาดิลกภพ นพรัตน
ราชธานีบุรีรมย์ อุดมยศโยคยิ่งหล้า ฟ้าฟื้นกึกบูรณ์[6]

คำว่า บูรณ์ คำสุดท้ายส่งสัมผัสไปยังคำแรกของโคลงบทต่อไป คือ พูน

บุญเจ้าจอมโลกเสี้ยง โลกา
ระเรื่อยเกษมสุขพูน ใช่น้อย
แสนสนุกศรีอโยธยา ฤารำ ถึงเลย
ทุกประเทศชมค้อยค้อย กล่าวอ้างเยินยอ[7]

คำที่รับสัมผัสคือคำว่า พูน ลักษณะเช่นนี้เรียกว่าการเข้าลิลิต ซึ่งมีลักษณะของการเข้าลิลิตแบบลิลิตดั้น

การใช้คำในลิลิตพระลอ

ดังได้กล่าวมาในตอนต้นแล้วว่า ลิลิตพระลอเป็นบทประพันธ์ที่มีความไพเราะเหมาะเจาะทั้งเสียงและความหมายจนได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรให้เป็นยอด

---

[6]ลิลิตพระลอ, หน้า 1.

[7]เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

ของคำประพันธ์ประเภทลิลิต ลิลิตพระลอมีความดีเด่นอย่างยิ่งจนได้รับความนิยมไม่เสื่อมคลาย ซึ่งเป็นจุดสำคัญอันจะนำมากล่าวถึงในตอนต่อไป

เนื่องจากลิลิตพระลอเป็นวรรณคดีโบราณ ดังนั้นศัพท์ที่นำมาใช้จึงเป็นปัญหาอย่างยิ่ง บางคำเป็นศัพท์เก่าที่ไม่มีที่ใช้ในปัจจุบัน จุดที่น่าสนใจในลิลิตพระลอคือ การที่กวีเลือกคำมาใช้ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้กวียังได้มีวิธีสร้างคำขึ้นใช้เพื่อการประพันธ์โดยตรง คือการตัดพยางค์หรือการตัดคำ การสร้างคำซ้ำ การแผลงคำ ลักษณะเหล่านี้จะปรากฏอยู่ในลิลิตพระลอ

เมื่อได้พิจารณาจะพบว่า กวีมีความพิถีพิถันในการใช้คำเป็นอย่างยิ่ง ในการใช้คำเรียกชื่อพืชหรือสัตว์ในบทชมธรรมชาตินั้น กวีจะไม่ใช้คำว่า ต้น หรือ นก นำหน้าชื่อไม้หรือสัตว์จำพวกนกต่าง ๆ แต่จะให้ผู้อ่านทำความเข้าใจเอาเองว่าในบทหรือตอนนั้น ๆ กวีกล่าวถึงเรื่องใด บางครั้งชื่อนกและไม้ซ้ำกัน กวีก็มีวิธีการทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ว่ากวีมุ่งกล่าวถึงสิ่งใด เช่น

...กระสาสู่กระสัง รังเรียงรังรังนาน ไก่ดราฬ
ไต่หงอนไก่ ไผ่จับไผ่ลูกลอ ตอดตอจับไม้ตอด ตับคา
ลอดพงคา คล้าคลาลงจับคล้า หว้าจับหว้าลอดแล
คับแคจับแคป่า ดอกบัวล่าเล็มบัว...[8]

คำแรกของแต่ละวรรคที่ขีดเส้นใต้เป็นชื่อของนกที่กล่าวถึง ลักษณะของการกล่าวถึงก็แปลกออกไป โดยกล่าวชื่อนกและไม้เป็นคู่กัน จึงเป็นการชมนกชมไม้ไปพร้อม ๆ กัน ต่างกับกวีอื่น ๆ ซึ่งจะชมนก ชมไม้ที่ละอย่างเป็นพวก ๆ ไป ในความจริงนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ ในการที่นกซึ่งมีชื่อเดียวกับไม้จะอยู่เป็นคู่ ๆ กัน ซึ่งผู้อ่านก็จะเห็นได้ว่ากวีมุ่งเอาความไพเราะทางด้านเสียงเป็นสำคัญ

---

[8] เรื่องเดียวกัน, หน้า 80.

วิธีการสร้างคำขึ้นใช้ในการประพันธ์ลิลิตพระลอนี้ อาจแบ่งได้เป็นเรื่อง ๆ คือ การตัดพยางค์ การใช้คำซ้ำ การแผลงคำ การใช้สัมผัสพิเศษในลิลิตพระลอ การเล่นคำ และกระทู้

การตัดพยางค์

ในการตัดพยางค์หรือตัดคำนั้น มีข้อที่ควรสังเกตคือ คำที่ยังคงอยู่จะต้องมีความหมายคงเดิมด้วย คำเป็นส่วนประกอบสำคัญในการประพันธ์ แต่เรื่องของรูปแบบอันได้แก่แผนผังบังคับของคำประพันธ์นั้น ๆ ก็มีส่วนสำคัญที่บังคับการใช้คำ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องตัดพยางค์หรือตัดคำเพื่อให้ได้ความหมายและถูกต้องตามแผนผังบังคับของคำประพันธ์ตามที่ต้องการด้วย

ลักษณะของการตัดพยางค์ในลิลิตพระลอ

ลักษณะของการตัดพยางค์ในลิลิตพระลอ อาจจะจัดแยกจำพวกได้ดังต่อไปนี้

1. ตัดพยางค์ต้น
2. ตัดคำท้าย[9]

ไม่ว่าจะเป็นการตัดพยางค์ต้นหรือตัดคำท้าย ความหมายของคำที่คงอยู่จะยังคงเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

ในตอนแรกจะกล่าวถึงการตัดพยางค์ต้นที่พบในลิลิตพระลอ

1. การตัดพยางค์ต้น

ปู่ไปผายตอบถ้อย อยู่น้อยหนึ่งมินาน
ปู่ก็ชิญาณเล็งดู กูจะช่วยควรฤาฝิควร...[10]

---

[9]ประสิทธิ์ กาพย์กลอน, ภาษากวี (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2518), หน้า 74.

[10]ลิลิตพระลอ, หน้า 22.

คำว่า ธิญาณ มาจากคำเต็มว่า อธิญาณ แปลว่าความรู้อันยิ่ง โดยตัด อ ซึ่งแทนเสียงพยัญชนะต้นทิ้งไป เหลือเพียง ธิญาณ ความหมายก็คงเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

คำว่า รอย เช่น

รอยรูปอินทร์หยาดฟ้า มาอ่าองค์ในหล้า
แหล่งให้คนชม แลฤา[11]

คำว่า รอย ซึ่งมักใช้ในบทประพันธ์ มาจากคำเต็มว่า ชะรอย มีความหมายโดยทั่วไปว่า เห็นจะ ท่าจะ บางที[12] โดยตัด ชะ ที่เป็นพยางค์ต้นเสีย มีหลายตอนในลิลิตพระลอ เช่น

เห็นหาวเหมืองจรดลุ่ม ชรอุ้มบนเวหา สองสงกา
จะไจ้ สองประนมมือไหว้ รอยปู่เจ้าเรามา[13]

หรือ

สองแลพลางสองไหว้ ใดดั่งนี้รอยไท้ ปู่เจ้าเราฤา[14]

---

[11]เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

[12]พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 330.

[13]ลิลิตพระลอ, หน้า 25.

[14]เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

คำว่า รีต เช่น

ความคิดผิดรีตได้ ความอาย พี่เอย
หญิงสื่อชักชวนชาย สู่หย้าว
เจ็บเผื่อว่าแหนงตาย ดีกว่า ไสร้นา
เผื่อหากรักท้าวท้าว ไปรู้จักเผื่อ[15]

คำว่า รีต มาจากรูปคำเดิมว่า จารีต หมายถึง แบบแผน แบบอย่าง ประเพณี ขนบธรรมเนียม[16] โดยตัดจาที่เป็นพยางค์ต้นเสีย

เป็นที่น่าสังเกตว่า การใช้ รีต ตามลำพังมีปรากฏอยู่ในสำนวนว่า นอกรีตนอกรอย โดยที่คำว่า รีต นี้ยังมีความหมายว่า แบบอย่าง ประเพณี อยู่เช่นเดิม

คำว่า ชลี เช่น

กรชลีเหนือเกล้า ลาสมเด็จท้าวเจ้า สู่ท้องโรงธาร[17]

คำว่า ชลี มาจากรูปคำเดิมว่า อัญชลี มีความหมายว่า การประนมมือการไหว้ บางทีใช้เป็นอัญชุลี หรือใช้ว่าชุลีก็มี[18] โดยตัด อัญ ซึ่งเป็นพยางค์ต้นเสีย

คำว่า ชลี ยังมีใช้ในบทอื่นอีก เช่น

พระทองเสด็จอยู่นี้ อย่าคลา
สองพี่ขุนรักษา อยู่เกล้า
เผื่อข้าชลีลา พระบาท แลพอ
หับกูผูแจเร้นเจ้า แผ่นหล้าลับองค์[19]

---

[15] เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

[16] พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 776.

[17] ลิลิตพระลอ, หน้า 55.

[18] พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 1009.

[19] ลิลิตพระลอ, หน้า 115.

คำว่า ดับ เช่น

แลพวกพลยรรยง ชงนำพลยะยับ ดับกองร้อยกองพัน ดับกองกันกองแล่น...[20]

คำว่า ดับ เป็นคำโบราณ แปลว่าลำดับ[21] บางทีกวีตัดพยางค์ต้นเพื่อรักษาจำนวนคำในบทประพันธ์ไม่ให้เกินที่กำหนดไว้

คำว่า เบกษา เช่น

แม่สงวนมาแต่ตั้ง มีครรภ์ ลูกเอย
บเบกษาสักอัน หนึ่งน้อย
ถึงพระผานไอศวรรย์ เสวยราชย์ แลพ่อ
รักลูกรักได้รอย ส่วนล้ำรักตัว[22]

คำว่า เบกษา มาจากรูปคำเดิมว่าอุเบกษา คำว่า อุเบกษาและอุเบกขา เป็นคำเดียวกัน มีความหมายว่า ความมีใจเป็นกลาง ความวางใจเฉยอยู่[23] โดยตัด อุ ซึ่งเป็นพยางค์ต้นเสีย

คำว่า หลิ่ง เช่น

สนุกบัวซ้อนดอก บัวพระ พี่นา
ปลาซ่อนปลาไซ้รพะ ดอกไม้
สลิดโพทะเพียนพะ กันชื่น ชมนา
พรวนเพรียกแนมหลิ่งไสร้ เหยื่อหย้ามฟูฟอง[24]

---

[20]เรื่องเดียวกัน, หน้า 62

[21]พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 365.

[22]ลิลิตพระลอ, หน้า 156.

[23]พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 1038.

[24]ลิลิตพระลอ, หน้า 108.

คำว่า หลิ่ง มาจากคำว่าตลิ่ง ตัด ต พยางค์ต้นทิ้งไป แต่เขียนพยางค์หลังโดยใช้ ห นำ เพื่อให้อ่านออกเสียงวรรณยุกต์ดังเดิม

คำว่า ละล้ง เช่น

สองตกใจละล้ง ละเลิดผิดอันตั้ง ต่อรื้อฉันใด[25]

คำว่า ละล้ง มาจากรูปคำเดิมว่า ละล้าละลัง โดยตัดพยางค์หน้าทั้ง 2 พยางค์ทิ้งไป เหลือพยางค์หลัง 2 พยางค์และพยางค์สุดท้ายกวีต้องการวรรณยุกต์โท จึงกลายเป็นล้ง

2. การตัดคำท้าย การตัดคำท้ายทิ้งไปเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเอง มีหลายตอน เช่น

ผิวไข้พูนพยาธิไซร้ ยาหาย ง่ายนา
ไข้หลากทั้งหลายใคร ช่วยได้
ไข้ใจแต่จักตาย ดีกว่า ไสร้นา
สองพี่น็กในไว้ แต่ถ้าเผาเผือ[26]

และ

มลักน็กในคะแคล้ว ผิพี่มีบุญแก้ว
พี่เพี้ยงไปสม เจ้านา[27]

---

[25] เรื่องเดียวกัน, หน้า 109.

[26] เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

[27] เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

คำว่า ใน อาจจะมาจากคำว่าในใจ ซึ่งเป็นการตัดคำท้าย คำว่าใน ยังมีที่ใช้อีกหลายตอนในความหมายเดียวกับตัวอย่างข้างต้น

คำว่า สอง เช่น

เสร็จสองสมพาสแล้ว กลกาม
สองออนสองโอนถาม ชื่อชู้
สองมาแต่ใดนาม ใดบอก ราพ่อ
ให้แก่สองเผื่อรู้ ชื่อรู้เมืองสอง[28]

คำว่า สอง อาจจะมาจากคำว่าสองคู่และสองท่าน ดังนั้นคำว่าสองในคำประพันธ์บทนี้จึงมีความหมายได้ 2 อย่าง คือ ในบาทแรกมีความหมายว่า สองคู่ ในบาทที่ 3 และบาทที่ 4 มีความหมายว่า สองท่าน แต่ในที่นี้กวีต้องการเล่นคำว่าสอง จึงไม่กล่าวละเอียดและได้ตัดคำที่อยู่ท้ายคำว่าสองออกไป ซึ่งก็สามารถเข้าใจความหมายได้ดี

คำซ้ำในลิลิตพระลอ

คำซ้ำเป็นลักษณะเด่นลักษณะหนึ่งที่ปรากฏในลิลิตพระลอ คำซ้ำนั้นโดยทั่วไปหมายถึงคำคู่ที่ออกเสียงตรงกัน การซ้ำคำนั้นเพื่อให้ความหมายต่างไปจากเดิมที่ความเด่นยิ่งขึ้นก็มี ที่ความหย่อนลงก็มี[29] ในลิลิตพระลอมีคำซ้ำอยู่ 2 ชนิด คือ

1. คำซ้ำชนิดคำอัพภาส โดยใช้พยัญชนะตัวแรกซ้ำกัน เช่น ครื้น ครึก ยิ้ม แย้ม ใช้อัพภาสเป็น คะครื้น คะครึก ยะยิ้ม ยะแย้ม[30]

---

[28]เรื่องเดียวกัน, หน้า 109.

[29]สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, หลักและการใช้ภาษาไทย (พระนคร: โรงพิมพ์ผดุงวิทย์, 2509), หน้า 5.

[30]พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 1014.

2. คำซ้ำชนิดที่ไม่ใช่คำอัพภาส

คำซ้ำชนิดคำอัพภาส

บุญเจ้าจอมโลกเลี้ยง โลกา
ระเรื่อยเกษมสุขพูน ใช่น้อย
แสนสนุกศรีอโยธยา ฤารำ ถึงเลย
ทุกประเทศชมคอยคอย กลาวอ้างเยินยอ[31]

ระเรื่อย เป็นคำอัพภาส มีความหมายว่า เรื่อย ๆ คำว่าระเรื่อยช่วยให้เกิดความไพเราะทางด้านเสียงอ่านดีกว่าคำว่า เรื่อย ๆ

...พระบาทเสด็จบมิช้า พลหัวหน้าพะกัน แกว่งตาว
ฟันฉะฉาด แกว่งดาบฟาดฉะฉัด ซ้องหอกชัดยะยุ้ง
ซ้องหอกพุ่งยะยาย[32]

ฉะฉาด มาจากคำว่าฉาด มีความหมายถึงเสียงที่เกิดจากการกระทำดังฉาด ๆ

ฉะฉัด มาจากการซ้ำคำเดียวกันกับฉะฉาด ต่างกันแต่ว่ากวีได้เปลี่ยนเสียงสระของพยางค์ท้ายให้สั้นลง แต่มีความหมายดังเดิม

ยะยุ้ง มาจากคำว่า ยุ้ง มีความหมายว่ายุ้งมาก

ยะยาย มาจากคำว่ายาย มีความหมายว่าย้ายไปมา

ลักษณะพิเศษของการสร้างคำซ้ำเหล่านี้ขึ้นใช้ จากการสังเกตพบว่า คำอัพภาสทั้ง 4 คำนี้อยู่ท้ายวรรคทุกคำ ซึ่งคำที่อยู่ท้ายวรรคจะช่วยให้เกิดเสียงสั้นยาวเป็นจังหวะในการอ่านดีขึ้น

---

[31] ลิลิตพระลอ, หน้า 1.

[32] เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

โฉมสองเหมือนหยาดฟ้า ลงดิน
งามเงื่อนอัปสรอินทร์ สู่หล้า
อย่าคิดอย่าควรถวิล ถึงยาก แลนา
ชมยะแย้มทั่วหน้า หน่อท้าวมีบุญ[33]

ยะแย้ม มาจากคำว่าแย้ม มีความหมายว่ายิ้มแย้ม คำนี้พบว่ามีที่ใช้หลายตอนในลิลิตพระลอ

มลักนึกในคะแคล้ว ผิพี่มีบุญแก้ว
พี่เพี้ยงไปสม เจ้านา[34]

คะแคล้ว มาจากคำว่าแคล้ว มีความหมายว่าไป

ขึ้นช้างไปผะผ่าย มาคะคล้ายโดยทาง ถึงถึง
กลางจรอกปู่ หมอเฒ่าอยู่แลเห็น แสร้งแปรเป็นโฉม
มลาก...[35]

ผะผ่าย มาจากคำว่าผ่าย มีความหมายว่าไปกลับ
คะคล้าย มาจากคำว่าคล้าย มีความหมายว่าคลาไคล เคลื่อน

...ฝ่ายหนปลายไม้แมก ฟังเสียงแสรกเงางูด
ทิ้งทูดบนพะพืมเสียง เค้าก้เคียงคู่ร้อง...[36]

---

[33]เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

[34]เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

[35]เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

[36]เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

พะพึม มาจากคำว่าพึม มีความหมายว่าพึมพำ

ไปทันว่าจะแจ้ว พระปู่เจ้ามาแล้ว ก่อนแล้ถึงเรือน[37]

จะแจ้ว มาจากคำว่าแจ้ว เป็นคำประกอบกริยาว่าพูด เช่น พูดแจ้ว ๆ

ครั้นยางยินคำปู่ ใจพระลออยู่บมิกลม ปู่เอา
ลูกลมปักปลายยาง วางมือบัดเดี๋ยวดาย ปลายไม้
ผายยะยัน ใบไม้ผันยะย้าย[38]

ยะยัน มาจากคำว่ายัน มีความหมายว่ายืนขึ้น ตรง ตั้งอยู่กับที่

ยะย้าย ดูหน้า 30

...แล้วปู่เป่าตะเคียนใหญ่ เก้าอ้อมใช่สามานย์ ปลายไม้
กรานก้มลง ปู่เอาธงปักผลักขึ้น ต้นไม้ฟื้นฟะฟั่น ใบไม้
สั่นฟะฟัด ลัดลุกขึ้นยืนตรง ลมลิ่วธงทะหัด พัดถูกธง
ทะท้าว ลมสร้าวเสียวเฉียวฉิว[39]

ฟะฟั่น มาจากคำว่าฟั่น แปลว่าฟั่นเฟือน

ฟะฟัด มาจากคำว่าฟัด แปลว่าพัดไปมา

ทะหัด มาจากคำว่าหัด แปลว่าสะบัด

ทะท้าว มาจากคำว่าเทา อัพภาสเป็นทะเทา แล้วจึงเปลี่ยนเสียงวรรณยุกต์เป็นเสียงโท และเปลี่ยนเสียงสระสั้นเป็นสระยาว คือ ทะท้าว มีความหมายว่าสั่นเทา

---

[37] เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

[38] เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

[39] เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

ลักษณะของคำอัพภาสทั้ง 4 คำนี้ เป็นคำอัพภาสที่อยู่ท้ายวรรค ซึ่งช่วยให้เกิดจังหวะสั้นยาวในการอ่าน ทำให้เสียงอ่านมีความไพเราะยิ่งขึ้น

...ผีบันดาลไฟคะคลุ้ม ให้ควันกลุ้มเวหา
ด้วยแรงยาแรงมนตร์...[40]

คะคลุ้ม มาจากคำว่าคลุ้ม มีความหมายว่าคลุ้มมาก

...แสดงข่าวไท้เสด็จคลา ฟังเสียงกากระพอก บอกข่าว
ไท้เสด็จคล ตนพี่เลี้ยงสองนาย ชมลางดีจะไจ้ ไหว้
สองกษัตริย์บพิตร...[41]

จะไจ้ มาจากคำว่าไจ้ มีความหมายว่าบ่อย ๆ เนือง ๆ พรู ๆ พิไร

แลพวกพลยรรยง ยงนำพลยะยับ ดับกองร้อย
กองพัน ดับกองกันกองแลน แหแหนแนนขุนหมื่น
ดูระรื่นมหิมา...[42]

ยะยับ อาจมาจากคำว่าระยิบระยับ ซึ่งเป็นคำคู่ แล้วตัดพยางค์ว่าระทั้ง 2 แห่ง ทิ้งเหลือเป็นยิบยับ แล้วจึงใช้หลักคำซ้ำชนิดคำอัพภาสจึงทำให้กลายเป็นคำว่ายะยับ มีความหมายว่าระยิบระยับคงเดิม

ระรื่น มาจากคำว่ารื่น มีความหมายว่าราบรื่น

---

[40] เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

[41] เรื่องเดียวกัน, หน้า 101.

[42] เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

...สร้อยแสงแดงพะพราย ขนเขียวลายยะยับ ปีกสลับ
เบญจรงค์ เลื่อมลายหงสบาท ขอบตาชาดพะพริ้ง
สิงคลิ้งหงอนพรายพรรณ ขันขานเสียงเอาใจ เคียงงอน
ใสสีระรอง...[43]

พะพราย มาจากคำว่า ...พราย แล้วอัพภาสเป็นพะพราย มีความหมายว่า แพรวพราย

ยะยับ ดูหน้า 33

พะพริ้ง มาจากคำว่าพริ้ง ๆ มีความหมายว่างามพริ้ง งามมาก พริ้งเพรา เพริดพริ้ง

คำซ้ำชนิดที่ไม่ใช่คำอัพภาส

คำซ้ำชนิดนี้จะเป็นการนำคำที่เป็นคำเดียวกันมาซ้ำกันโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปคำแต่อย่างใด เช่น

ชูหน้าสองหนุมหน้า เชยชม
สองออนงามสะสม ใชน้อย
ใจดีออนอุดม ใครดู สองนา
สองนวดฟั้นค้อยค้อย ยาไดแรงรมย์[44]

ค้อยค้อย เป็นคำซ้ำที่นำคำว่าค้อยมาซ้ำกัน มีความหมายว่า คอย ๆ เนือง ๆ เรื่อย ๆ แปลบ ๆ ไปมา บ่อยเข้า หนักเข้า

พระกรเกยผากไท้ มือลูบทรวงไล้ไล้ ทำเล่ห์ให้เขาเห็น[45]

---

[43] เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

[44] เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

[45] เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

ไล้ไล้ เป็นคำซ้ำที่นำคำว่าไล้มาซ้ำกัน คำว่า ไล้ มีความหมายว่าลูบ ไล้ไล้ หมายถึงอาการลูบไปมา เป็นการย้ำอาการของการกระทำให้เด่นชัดยิ่งขึ้น

ออกไท้ฟังลูกท้าว ปรารมภ์ อยู่นา
ปากว่าจะไปชม ชอไม้
ครั้นไปจะไปสม สองนาฏ แลนา
ใส่เล่ห์วอนไจ้ไจ้ จักห้ามฉันใด[46]

ไจ้ไจ้ เป็นคำซ้ำที่นำคำว่า ไจ้ มาซ้ำกัน มีความหมายว่า บ่อย ๆ เนือง ๆ พรู ๆ พิไร บางครั้งใช้คำว่า จ้ายจ้าย ในความหมายเดียวกัน เช่น

ผียะยุ่งรบกัน ครรชิตฤทธิ์ราวี ผีทุ่มผีไล่แทง
รบแรงผันแผงแผด ผีเจ้าแจดจ้ายจ้าย ร้องเร่งพล
คลำคล้าย ผาดผ้ายรุกราญ[47]

สองเสด็จทรงกริณี มีจำลองจำหลักลาย รูปสัตว์
กลายช้อยชด อลงกตกูบแก้ว ช้างชื่นงามแพร้วแพร้ว
เครื่องช้างงามยง ยิ่งนา[48]

แพร้วแพร้ว เป็นคำซ้ำที่นำคำว่าแพร้วมาซ้ำกัน มีความหมายว่า งามเพริศแพร้ว เพริศพราย งามยิ่ง

---

[46] เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

[47] เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

[48] เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เรื่องคำซ้ำที่นำมากล่าวทั้งหมดนี้ เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งในการศึกษาวรรณคดีเรื่องลิลิตพระฉอ เพราะคำซ้ำเหล่านี้มีส่วนส่งเสริมให้เกิดความไพเราะทางด้านเสียงอ่าน และย้ำความหมายให้หนักแน่นยิ่งขึ้น อันจะช่วยให้เกิดความเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งในน้ำหนักของความหมายของคำนั้น ๆ

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การแผลงคำ

เรื่องการแผลงคำเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในงานร้อยกรองที่จะละเว้นไม่กล่าวถึงเสียไม่ได้ โดยปกติคำที่ใช้ทั่วไปในภาษาพูดหากจะนำมาใช้ในบทประพันธ์ตรงตามนั้นก็จะไม่ไพเราะ กวีจึงได้แผลงคำออกไปเพื่อให้เกิดความไพเราะทางเสียงหรือเพื่อความถูกต้องในเรื่องสัมผัส โดยเหตุที่เรามีเสียงที่สำคัญอยู่ 3 ชนิด ได้แก่ เสียงสระ เสียงพยัญชนะ และเสียงวรรณยุกต์ ดังนั้นการแผลงคำของเราจึงต้องมี 3 ชนิดด้วย

คำโดยทั่วไปที่เรานำมาแผลงใช้ในคำประพันธ์กันอยู่นั้น หากพิจารณาให้ดีจะเห็นว่ามีที่มาหลายทาง เช่นคำบางคำเป็นคำไทยแท้ ๆ แต่แผลงใช้ต่างกันออกไป เช่น ทุ่ง เป็น ท่ง โพ้น เป็น พ้น ศึก เป็น เศิก คำเหล่านี้มีที่ใช้ในวงการประพันธ์มาก คำที่นำมาแผลงอีกชนิดหนึ่งคือ คำที่มาจากภาษาต่างประเทศ อันได้แก่ภาษาเขมร เช่น คำว่า ตรวจ แผลงเป็นตำรวจ กราบ แผลงเป็นกำราบ เก็จ แผลงเป็นกำเหน็จ ซึ่งคำเหล่านี้มีใช้อยู่ทั่วไป เป็นส่วนหนึ่งของภาษาไทยเรา แต่มีการแผลงคำอีกประเภทหนึ่งซึ่งกวีคิดขึ้นใช้ในกวีนิพนธ์เป็นการแผลงคำซึ่งไม่ทำให้ความหมายแตกต่างไปจากคำเดิมเลย ศาสตราจารย์พระวรเวทย์พิสิฐ ได้อธิบายไว้ดังนี้คือ

> ...คำภาษาไทยเป็นคำพยางค์เดียว จำพวกคำชื่อก็ออกเสียงครั้งเดียวได้ความ เช่น นก คน ฯลฯ จำพวกกิริยาก็เช่นกัน ได้แก่ กิน นอน ฯลฯ เราได้ครูบาอาจารย์สันสกฤตซึ่งคำของเขาทุกคำมีอยางน้อย 2 พยางค์ เช่น วิหค นระ ภูมิธระ นิทระ นอกจากนี้ยังได้ครูเขมร ซึ่งมีคำหลายพยางค์อยู่มากเหมือนกันที่ใช้ในภาษาไทย เช่น เขมา กำเดา ไผท เป็นต้น กวีต้องใช้ศัพท์แสงเมื่อคำไทยใช้

ไม่ได้เหมาะตามที่กวีต้องการจะพูด หรือมิฉะนั้นก็อาจมีว่ารู้ดีกว่าคนสามัญอยู่บาง และมีความจำเป็นอีกอย่างหนึ่งคือ คำประพันธ์มีข้อบังคับต้องใช้คำในวรรคหนึ่ง ๆ เท่านั้นเท่านี้คำ ถ้าจะใช้คำไทยพยางค์เดียวก็จะไม่ครบกณะ จึงทำให้เป็นคำ 2 พยางค์ขึ้น เช่น

ทวย เป็น ทำนวย

อวย เป็น อำนวย

(ดูอนันตวิภาคซึ่งรวบรวมคำเช่นนี้ไว้ได้มากที่สุด) จึงเกิดนิยมขึ้นในหมู่กวี เห็นว่าเป็นคำสละสลวย ทำให้เกิดรสไพเราะดีกว่าคำพยางค์เดียว ซึ่งเห็นว่าเป็นคำห้อ ๆ ไป เมื่อกวีนำให้นิยมคำเช่นนี้จึงไม่เป็นปัญหาที่คนอื่นจะนิยมตาม

นอกจากคำแผลงตัวพยัญชนะ เช่น สาง เป็น สวาง หรือสว่างแล้ว กวียังแผลงอีก 3 อย่างคือ

1. แผลงคำบางคำให้มีวรรณยุกต์เอก โท

2. แผลงเติมตัวสะกดในคำบางคำ ซึ่งแต่เดิมไม่มีตัวสะกด

3. เติมตัว ร. เข้าที่พยัญชนะต้นของคำ

1. <u>แผลงคำบางคำให้มีรูปวรรณยุกต์เอก โท</u>

ก. การแผลงคำบางคำให้มีรูปวรรณยุกต์เอก เพื่อให้เสียงสูงตำตามที่กวีนิยมว่าเพราะบาง และเพื่อให้ถูกต้องข้อบังคับของคำประพันธ์บางชนิด เช่น โคลงและร่ายบางมีทั้งคำภาษาไทยและภาษาบาลี สันสกฤต คำบาลีและสันสกฤตพยางค์ทายเป็น ห ตกมาเป็นคำไทยมักใช้วรรณยุกต์เอกเกือบหมด เช่น

โลหะ	เป็น	โล่ห์
เสนหะ	เป็น	เสน่ห์
โมหะ	เป็น	โมห์
พาหะ	เป็น	พาห์
จุง	เป็น	จุ่ง
จง	เป็น	จง

จึง เป็น จุ่ง
บง เป็น บุง
บ เป็น บ

ข. คำบางคำแผลงให้มีวรรณยุกต์โท เพราะประโยชน์อย่างเดียวกัน เช่น

เรือง เป็น เรื้อง
เมือ เป็น เมื้อ
คุง เป็น คุ่ง
รา เป็น รา (รบ)

2. เติมตัว ง สะกดเข้าในคำบางชนิดที่เป็นบาลี สันสกฤต เช่นคำที่มีสระ อิ อี ซึ่งเอามาใช้ในภาษาไทย เช่น

สิขร เป็น สิงขร

ทั้งนี้นาจะเป็นประโยชน์ในการสัมผัส เพราะกวีเอาเปรียบทั้ง 2 อย่างคือ เมื่อไม่ต้องการตัว ง สะกด ก็ใช้เพียงสิขร

ดังตัวอย่างคำประพันธ์ที่ข้าพเจ้าลองทำขึ้นนี้

ชมห้วงละหานธาร พนานตคีรี
แง่เงื้อมชะง่อนสี ขรสูงตระสักสม

ถ้าจะให้สิขรสัมผัสกับสระอื่นในมาตรากง ก็ใช้ ง สะกดเป็นสิงขร เช่น

ชมห้วงละหานธาร พนานต์ตระการจริง
แง่เงื้อมชะง่อนสิง ขรสูงตระสักสม

3. เติมตัว ร เข้าที่ท้ายพยัญชนะตัวต้นของคำ เช่น

ชอุ่ม เป็น ชระอุ่ม
สนุก เป็น สระนุก
กลับ เป็น กระลับ
เกลือก เป็น กระเลือก
กลอก เป็น กระลอก

ตลาด เป็น ตระลาด
พลบ เป็น พระลบ

เช่นในนิราศนรินทร์ว่า

พระลบสุริยเลี้ยว ไศลลา โลกเอย

วิธีเติมตัว ร เช่นนี้ ถ้าไม่รู้หลักจะทำให้คิดมุ่งไปว่าเป็นศัพท์เป็นแสง หนังสือกวีนิพนธ์เก่า ๆ มีมากที่ใช้เช่นนี้

การแผลงคำที่เป็นแบบมาแล้วไม่เสียหาย เพราะถึงแผลงออกไปความก็ยังคงอยู่เหมือนคำเดิมนั่นเอง แต่ถ้าแผลงตามชอบใจไม่รู้ว่าความไปทางไหน ก็ย่อมเป็นการเสียหายในทางภาษา[49]

จากข้ออธิบายเรื่อง "การแผลงคำเกิดจากกวี" ของศาสตราจารย์พระวรเวทย์-พิสิฐ ที่ยกมานี้ จะเห็นว่าการแผลงคำมีส่วนช่วยให้ภาษาทั่ว ๆ ไปกว้างขวางยิ่งขึ้น เกิดความไพเราะ สละสลวย ในลิลิตพระลอมีการแผลงคำอยู่ทั้ง 3 ชนิด ซึ่งมีอยู่มากมายหลายตอนด้วยกัน และเป็นเรื่องที่น่าศึกษาเรื่องหนึ่ง ดังนั้นจึงสมควรพิจารณาเรื่องของการแผลงคำในลิลิตพระลออันมีตัวอย่างดังต่อไปนี้ คือ

...ฝ่ายข้างยวนแพพาย ฝ่ายข้างลาวประลัย ฝ่ายข้างไทยไชเยศ คืนยังประเทศพิศาล สาราญราษฎร์สัมฤทธิ์ พิพิธราชสมบัติ พิพัฒนมงคล สรรพสกลสีมา...[50]

---

[49]พระวรเวทย์พิสิฐ, "การแผลงคำเกิดจากกวี" สมาคมวรรณคดี (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2516), หน้า 122-124 (พิมพ์ในงานปลงศพนายเดช คงสายสินธุ์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 24 มิถุนายน 2516).

[50]ลิลิตพระลอ, หน้า 1.

ไชเยศ เป็นคำแผลงมาจากคำว่าชัย ลงอิอาคมแล้วแผลงสระอิเป็นสระเอ แล้วเติม ศ (เรียกว่า ศ เข้าลิลิต) เป็น ไชเยศ

สรบ แผลงมาจากคำว่า สบ เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ โดยเติม ร แทรกลงกลางคำ เป็น สรบ

...เร่งบอกให้เรียบพล นายกคณชุมกัน ครันเทียบพล
เศิกเสร็จ ท้าวธเสด็จพยุหบาตร ลีลาศจากพระนคร
คลี่นิกรพลพยุห์ สู่แดนศึกบมิช้า เคียรดาษพลช้างม้า
เพียบพื้นภูมิน[51]

ครัน แผลงมาจากคำว่า ครั้น เป็นคำแผลงชนิดแผลงวรรณยุกต์ โดยตัดวรรณยุกต์โทออก

เศิก เป็นคำแผลงแบบไทยที่ใช้กันมานานตามท้องถิ่นที่ต่างกันไป มีความหมายเดียวกับคำว่า ศึก

พยุห์ แผลงมาจากคำว่า พยุห แผลงสระอุเป็นสระอู แล้วแผลงโดยการเติมวรรณยุกต์อีกด้วย ดังนั้นในคำเดียวกันนี้จึงแผลงทั้งสระและวรรณยุกต์

ภูมิน แผลงมาจากคำว่า ภูมิ แปลว่า โลก แผ่นดิน เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ โดยเติมอินเข้าท้ายคำ

ขับชอยอราชเหี้ยร ทุกเมือง
ฤาเลาพระลอเลือง หัวหล้า
โฉมบาบพิตรเปลือง ใจโลก
สาวหนุ่มฟังเป็นบ้า อยู่เพียงโหยหน[52]

---

[51]เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

[52]เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

เพี้ยง แผลงมาจากคำว่าเพียง โดยตัดวรรณยุกต์โทออก เป็นคำแผลงชนิดแผลงวรรณยุกต์

พระแหงพระเพื่อนเพี้ยง พิศวง
นับอยู่ในใจจง จอดไท้
มลักเห็นกอกกลหลง ฉงนเงื่อน อยู่นา
อกอ่อนระทวยไหม้ สรากหน้าตาหมอง[53]

เพี้ยง ดังได้อธิบายแล้วข้างต้น

สราก แผลงมาจากคำว่า สาก ที่แปลว่าระคาย เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ โดยเติม ร แทรกเข้าไป

ข้าไหว้ฉวายชีพิต เผื่อข้าชิดข้าเชื่อ เขือดั่งฤา
เหตุใด ธมีไว้ใจเท่าเผ้า สองแม่ณหัวเจ้า มิได้เอ็นดู
เผื่อฤา[54]

ชีพิต แผลงมาจากคำว่าชีวิต แผลง ว เป็น พ ซึ่งการแผลง ว เป็น พ นี้มีใช้ในคำอื่น ๆ อีก เช่น วิรุฬ แผลงเป็น พิรุฬ เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

ดั่ง แผลงมาจากคำว่าดัง เป็นคำแผลงวรรณยุกต์ โดยเติมวรรณยุกต์เอก

...เราจะประกอบจงควร ซึ่งสองครวญจุ่งได้
ไว้ความร้ายแก่เรานา[55]

---

[53] เรื่องเดียวกัน, หน้า 7

[54] เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

[55] เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

จุ่ง แผลงมาจากคำว่าจง แผลงจงเป็นจุง และแผลงจุงเป็นจุ่ง คำนี้เป็นการแผลง 2 ชนิด คือ แผลงทั้งวรรณยุกต์และสระ

เป็นปริศนาแล้วไซร้ ธลีโศเลี้ยงดูโดยขนาด เขาก็ลาพระบาทเมื้อเมือง หน้ารุ่งเรืองชมจื่น ไปบอกแก่นางรื่น นางโรย โดยยุบลทุกสิ่ง จึ่งสองนางพระพี่เลี้ยง ทูลแก่สองเนื้อเกลี้ยง ถี่ถ้วนสารแสดง[56]

เมื้อ แผลงมาจากคำว่า เมือ โดยเติมวรรณยุกต์โท เป็นคำแผลงชนิดแผลงวรรณยุกต์

สิ่ง แผลงมาจากคำว่า สิง แผลงสระอิ เป็นสระอี เป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

จึ่ง แผลงมาจากคำว่า จึง โดยเติมวรรณยุกต์เอก เป็นคำแผลงชนิดแผลงวรรณยุกต์

กามกรรหายยั่วช้าง คิดแต่จักช้าช้าง
ท่านไสร้จักเป็น ป่วยนา[57]

กรรหาย แผลงมาจากคำว่า กระหาย โดยแผลงกระเป็น กรร การแผลงในลักษณะเช่นนี้ยังมีอีกมากที่เราคุ้นเคยเป็นอันดี เช่น แผลง ประ เป็น บรร เป็นการแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

---

[56] เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

[57] เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

บนานเห็นเป็นปู่ รูปเขาอยู่ดูหลาก สองประจากษ์
ตกใจ ใครจักปูนปู่ได้ ปู่ชายสองลูกไท้ แต่นี้ฤาไป
อื่นเลย[58]

ประจากษ์ แผลงมาจากคำว่า ประจักษ์ โดยแผลงอะเสียงสั้น เป็นอา เสียงยาว เป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

...ตระการกลิ่นหอมหื่น ชื่นชรูภลูกเหลืองล้วน ใบอ่อน
ลำต้นอ้วน กิ่งก้านแกมงาม[59]

ชรูก แผลงมาจากคำว่า สูก โดยแผลง ส เป็น ช แล้วแทรก ร ที่ท้ายพยัญชนะต้น เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

...งูพะพานพิษกล้า งูเหลือมคว้ารัดควาย เยียงผา
ผายปีนป่าย ฝ่ายช้างเขาเชราชรึก[60]

เยียงผา แผลงมาจากคำว่า เลียงผา ซึ่งเป็นชื่อของสัตว์ชนิดหนึ่ง โดยแผลง ล เป็น ย การแผลง ล เป็น ย นี้ ไม่พบในที่อื่น เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

...จระเข้มองแฝงฝั่ง สระพรั่งหัวขึ้นชวักไขว่ ช้างน้ำ
ไล่แหงเงา เงือกเอาคนใต้น้ำ กระลำตากระเลือก
กระเกลือกกลอกตากลม ผมกระหวัดจำตาย ฝ่ายหน
ปลายไม้แมก ฟังเสียงแสรกเงางูด ทิ้งทูดบนพะพึมเสียง
เค้าก้เคียงคู่รอง ก้องดงดุจตราด...[61]

---

[58]เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

[59]เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

[60]เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

[61]เรื่องเดียวกัน, หน้า 19-20.

สระพ่รั่ง แผลงมาจากคำว่า สะพรั่ง โดยแทรก ร เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

กระเลือก แผลงมาจากคำว่า เกลือก โดยแผลงพยัญชนะ ก และแทรก ร เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

แสรก แผลงมาจากคำว่า แสก เป็นชื่อของนกกลางคืนชนิดหนึ่ง โดยแทรก ร ลงที่ท้ายพยัญชนะต้น เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

ตรวาด แผลงมาจากคำว่า ตวาด โดยแทรก ร เข้าท้ายพยัญชนะตัวแรก เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

ตามองเสือบพรับ เห็นเสือกลับเป็นแมว แถว
จราสศุภลักษณ์ มลักเห็นโฉมปู่เจ้า แปรรูปเถ้าหงอก
สกาว คิ้วขาวขนตาเผือก กลับตระเลือกเป็นบาว
พึงมล่าวโฉมกล้องแกล้ง งามอรรเถิงโถงเถง ทรง
ลักเลงเสสรวล สดราญครวญงามถนัด...[62]

พรับ แผลงมาจากคำว่า พริบ หรือ กระพริบ แผลงสระอิ เป็นสระอะลดรูปเป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

จราส แผลงมาจากคำว่า จรัส คือแผลงสระอะลดรูปให้เป็นสระอา เป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

ตระเลือก แผลงมาจากคำว่า เกลือก ที่กล่าวถึงในตอนต้น แต่แผลงเกลือกเป็นกระเลือก โดยการแทรก ร แล้วยังแผลง กร เป็น ตร อีกชั้นหนึ่ง เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

ลักเลง แผลงมาจากคำว่า นักเลง น่าจะแผลงพยัญชนะ น เป็น ล เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

---

[62]เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

...ชมไม้ไหล้สะอาด เหมือนบ่าสาทพิศาล คือพิมาน
มณเฑียร งาเกียรณ์แกมดอกแคง แสงดุจบัทมราค
ภากใบเขียวสรด ก็อมรกตรุ่งเรือง...[63]

สรด แผลงมาจากคำว่า สด โดยแทรก ร เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

สองยงงอาราธน์ไหว้ อารักษ์
ขอท่านแสดงสิทธิศักดิ์ อยากั้ง
ขอเป็นที่พำนัก นิตย์แด เผือนา
ขอพระปู่เจ้าตั้ง แต่งให้เป็นตัว[64]

กั้ง แผลงมาจากคำเดิมว่า กั้น โดยแผลงพยัญชนะ น ตัวท้ายเป็น ง เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

ใช่กลผีไส้ขาด มะเมอมา อยากนา
เรียนขวนขวายหา เตรตอง
ขุกเท็จกลาวมารษา จำทาน บนนา
ทำบาปมาเสี้ยงท้อง รางร้าย ๆ อาย[65]

มะเมอ แผลงมาจากคำว่า ละเมอ ก็อแผลง ล เป็น ม เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

มารษา แผลงมาจากคำสันสกฤตว่า มฤษา (บาลีว่า มุสา) เป็นการแผลง

---

[63] เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

[64] เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

[65] เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

สระ ฤ เป็นสระอา แล้วแทรก ร เข้ากลางคำ จัดเป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

หมอเถ้าหมอแก่แก้ กุณความ มากนา
จักกำหนดโดยกาม ไปได้
หลานเอยกอยพยายาม ฤารอด เราเลย
บร่างนานนักไท้ ธิราชผ้ายถึงเรา[66]

ร่าง แผลงมาจากคำเดิมว่า ร้าง ในที่นี้กวีแผลงคำเพื่อให้ได้วรรณยุกต์เอก ตามแผนผังบังคับของโคลงสี่สุภาพ จัดเป็นคำแผลงชนิดแผลงวรรณยุกต์

ออกท้าวฟังลูกไท้ ทูลสาร
ถนัดดั่งใจจักลาญ สวาทไหม้
น้ำตาท่านคือธาร แถวถั่ง ลงนา
ไท้บรู่กี่ไท้ สระอื้นอาดูร[67]

สระอื้น แผลงมาจากคำว่า สะอื้น โดยแทรกตัว ร เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

นายแก้วอย่าอยู่เร้ง ไปหา
เร็วเรงพระโหรมา อย่าช้า
หาหมู่หมื่นแพทยา หมอภูติ มานา
หาแม่มดถ่วนหน้า หมู่แก้กฤติยา[68]

---

[66] เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

[67] เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

[68] เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

เร้ง แผลงมาจากคำว่า เร่ง โดยแผลงวรรณยุกต์เอกเป็นโท เพราะแผนผังบังคับคำประพันธ์กำหนดให้เป็นวรรณยุกต์โท จัดเป็นกำแผลงชนิดแผลงวรรณยุกต์

ขวนขวายถึงขนาดพร้อม เพรียงกัน
หมอว่าใดทำสรรพ์ สิ่งนั้น
บนานพระลอพลัน สร่วาง เสบยนา
ถ้วนหมู่หมอมาหั้น ทานให้เหลือเฟือ[69]

สร่วาง แผลงมาจากคำว่า ส่วาง โดยแทรก ร เป็นกำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

มนตรีจำพระกฤษฎีกา ตรวจหาหมอทุกผู้ จึ่งรู้ว่า
หมอสิทธิชัย นั้นออกไปอยู่ป่า รู้มลักกว่าทั้งหลาย
คุณพันลายพันลึก ตรึกไตรศาสตราคม บรรสมสิทธิสามรรถ
ชำงัดโดยคุณฤทธิ์ ธประกาศิตเสร็จสรรพ เขาเร่งรับปู่
เข้ามา...[70]

บรรสม แผลงมาจากคำว่า ประสม แผลงประเป็นบรร เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

สามรรถ แผลงมาจากคำว่า สมรรถ (สันสกฤตว่า สมรฺถ) แผลงจากอะเสียงสั้นในพยางค์แรกเป็นสระอา ซึ่งเป็นเสียงยาว เป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

ชำงัด แผลงมาจากคำว่า ชะงัด แผลงสระอะ เป็นสระอำ เป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

---

[69]เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

[70]เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

จึ่งใช้สองพี่เลี้ยง ไปพลัน
ถามปู่เป็นฉันใด ดั่งนี้
ข้าไปบังคมคัล พระปู่ แลนา
พระปู่เฮยยังกี้ เมื่อหาวจักมา[71]

จึ่ง กล่าวถึงการแผลงมาแล้วข้างต้น (ดูหน้า 42)
ดั่ง กล่าวถึงการแผลงมาแล้วเช่นกัน (ดูหน้า 41)
กี้ แผลงมาจากรูปคำเดิมว่า กี่ แผลงวรรณยุกต์เอกเป็นโท คำนี้เป็นคำแผลงชนิดแผลงวรรณยุกต์

...แปรเป็นกากภาษา เป็นหัวกาหัวแร้ง แสร้งเป็น
หัวเสือหัวช้าง เป็นหัวกวางหัวฉมัน ตัวต่างกันพันลึก...[72]

ฉมัน แผลงมาจากคำว่า สมัน เป็นชื่อสัตว์ป่าชนิดหนึ่ง โดยแผลง ส เป็น ฉ เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

พันลึก แผลงมาจากคำว่า พิลึก แผลงสระอิเป็นสระอะลดรูป ซึ่งมีตัวสะกด เป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

ผีภายในแล่นออก แลนา ผีภายนอกแล่นเข้า
แลนา เทพดาปู่เจ้าสั่ง แลนา มาทำดั่งปู่สอน แลนา
ให้ยอหยอนทุกสิ่ง แลนา จึ่งให้สารไปกล่าว แลนา
จึ่งให้ข่าวไปถึง แลนา สมิงพรายผู้เถ้า แลนา...[73]

---

[71] เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

[72] เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

[73] เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

คำว่า จึ่ง สึ่ง ผู้วิจัยได้อธิบายแล้วในตอนต้น ในที่นี้แผลงเพื่อให้สั่งและรับสัมผัสกัน

สมึงพราย แผลงมาจากคำเดิมว่า สมิงพราย โดยแผลงสระอิเป็นสระอึ เป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

แม่ฟังกำพ่อว่า ใคร่เล่นป่าชมเขา แม่เคาใช่
คำจรึง พ่อคำนึงอื่นไส้ พระบอกจงจริงให้ แม่รู้
เต็มใจ หนึ่งรา[74]

จรึง แผลงมาจากคำว่าจริง โดยแผลงสระอิเป็นสระอึ เป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

คำนึง แผลงมาจากคำเดิมว่า คะนึง คำนี้ไม่ทราบที่มาว่าเป็นภาษาใด แผลงสระอะเป็นสระอำ จัดเป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

เป็นตามความชอบแล้ว จักแต่งตามใจแก้ว
กำพร้าฤาขืน อื่นเลย[75]

กำพร้า แผลงมาจากรูปคำเดิมว่า กำพร้า โดยเติมวรรณยุกต์เอก เป็นคำแผลงชนิดแผลงวรรณยุกต์

จงเจริญศรีสวัสดิ์เรื้อง เดชา
ทุกข์โศกโรคภัยา อย่าพ้อง
ศัตรูหมู่พาลา พาลพาย ฤทธิ์พอ
เสวยสุขอยาเคืองข้อง ขุนแค้นอารมณ์[76]

---

[74] เรื่องเดียวกัน, หน้า 46
[75] เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
[76] เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

เรื้อง แผลงมาจากคำว่า เรือง โดยเติมวรรณยุกต์โท เป็นคำแผลงชนิดแผลงวรรณยุกต์

ภยา แผลงมาจากคำว่า ภย (อ่านว่า ภะยะ) โดยแผลงสระอะเสียงสั้นท้ายคำเป็นสระอา ซึ่งเป็นเสียงยาว เป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

พาลา แผลงมาจากคำว่า พาล (อ่านว่า พาละ) โดยแผลงสระอะเสียงสั้นท้ายคำเป็นสระอา ซึ่งเป็นเสียงยาว เป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

โศกเสื่อมคลายใจราช เสร็จสั่งนาฏสั่งสนม
ถ้วนทุกกรมกำนัล ท้าวชบหัตถ์ไสยา แสงจันทราโอภาส
ดาราดาษดารก ตกตำคล้อยเจียนรุ่ง ผกายพรึกพุ่ง
อัมพรา...[77]

พรึก แผลงมาจากคำว่า พฤก ซึ่งเป็นคำภาษาเขมร โดยแผลงสระอุเป็นสระอึ ผกายหมายถึงดาว ซึ่งเป็นคำภาษาเขมรเช่นกัน ดังนั้นผกายพรึกจึงหมายถึงดาวบอกวันพรุ่งนี้ คำนี้นำมาใช้ในภาษาทั่วไปของไทย จึงมีความคุ้นเคยเป็นอย่างดี

อัมพรา แผลงมาจากรูปคำเดิมว่า อัมพร (อ่านว่า อัมพะระ) โดยแผลงสระเสียงสั้นท้ายคำให้เป็นสระอา ซึ่งเป็นเสียงยาว เป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

...ยรรยงศัพท์ไกรเกรียง เสียงแตรสังข์พาทย์ฆ้อง
กึกก้องสะเทือนธรณิน ไหธิบดินทร์ลีลา มหิมาอาจอง
ดูยรรยงกว่าดินแล[78]

ธรณิน แผลงมาจากคำว่า ธรณี โดยเติมอินเข้าท้ายคำ เป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

---

[77]เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

[78]เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

คลี่ไกลพลผาดผ่าย แลนา คลับกล้ายถึงทุ่งนา
แลนา คลับกลาถึงบุ่งหญ้า แลนา...[79]

ทุ่ง แผลงมาจากคำว่า ทุ่ง โดยแผลงสระอุ เป็นสระโอะลดรูป เป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

ดอกดวงทรามช้อช้อย หอมตรลบอบสร้อย
เร่งเศร้าใจถึง แม่รา[80]

ตรลบ แผลงมาจากคำว่า ตลบ โดยการแทรก ร เข้าท้ายพยัญชนะต้น เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

ตามสองนายนำนาถ ท้าวธลีลาศคลาไคล
เสด็จไปโดยอันดับ เอาทับทุกตำบล ดลทวารไพร
ที่อยู่ ชาวด่านหมู่สำคัญ ชวนกันบอกโดยธสั่ง...[81]

ตำบล แผลงมาจากคำว่า ตำบล โดยแผลง ต เป็น ด เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

นกหกจับแมกไม้ เรียงรัน
ร้องรี่รับขวัญขวัญ ท่านท้าว
กระสากระสรวดศัลย์ ถึงราช
จับมะสังแสร้งน้าว ดูเดี้ยงเรียงรมย์[82]

---

[79]เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

[80]เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

[81]เรื่องเดียวกัน, หน้า 78.

[82]เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

เคี้ยง แผลงมาจากคำว่า เคียง โดยเติมวรรณยุกต์โท เป็นคำแผลงชนิดแผลงวรรณยุกต์

พระจันทร์ส่องแสงเสร็จ พระสุริยเสด็จอุทัย
นกตระไนนกลาง เฉวียนฉวางจับจอมไม้...[83]

ตระไน แผลงมาจากคำว่า กระไน โดยแผลง ก เป็น ต เป็นคำแผลงชนิดแผลงพยัญชนะ

สองเจ็บใจละห้อย เอะอาตมมาช้าหน้อย
หนึ่งให้เสียใจ บารนี[84]

หน้อย แผลงมาจากคำว่า หน่อย โดยเปลี่ยนวรรณยุกต์เอกเป็นวรรณยุกต์โท เป็นคำแผลงชนิดแผลงวรรณยุกต์

ชมาในเมืองนี้ มีเครื่องค้ามากี้
สิ่งข้าขอถาม[85]

กี้ แผลงมาจากคำว่า กี่ โดยเปลี่ยนวรรณยุกต์เอกเป็นวรรณยุกต์โท เป็นคำแผลงชนิดแผลงวรรณยุกต์

---

[83] เรื่องเดียวกัน, หน้า 101.

[84] เรื่องเดียวกัน, หน้า 102.

[85] เรื่องเดียวกัน, หน้า 109.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เชิญสองพระพี่น้อง เสด็จไป
สรงสระพลางชมไพร กอกไม้
ยามเย็นจึ่งคลาไคล ยุรยาตร มานา
สองราชฟังแล้วไหว้ ยาเจ้าลาเมือ[86]

ยุรยาตร แผลงมาจากคำว่า ยุรยาตร ซึ่งคำนี้กร่อนมาจากคำว่า มยุรยาตร อีกทีหนึ่ง โดยแผลงสระอุ เสียงสั้น เป็นสระอู เสียงยาว เป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

มิสอนก็อย่าร้า มาหยัน อีกรา
มิเอ็นดูอกกัน ดังนี้
เห็นเดือนตะวันวัน คืนก่อน เผือนา
ถามว่าบรู้ผี้ ว่ารู้ฤาถาม[87]

ผี้ แผลงมาจากคำว่า ผิ โดยแผลงสระอิ เสียงสั้น เป็นสระอี เสียงยาว แล้วเติมวรรณยุกต์โท เป็นคำแผลงชนิดแผลงสระและวรรณยุกต์

...สองนายโจนฟันเฟื่อง เครื่องพลัดตัวหัวขาด เขาก็
สาดศรยึง ตรึงนายแก้วยะยัน ต้องนายขวัญทาวหบ...[88]

ยึง แผลงมาจากคำว่า ยิง โดยแผลงสระอิเป็นสระอึ เป็นคำแผลงชนิดแผลงสระ

---

[86] เรื่องเดียวกัน, หน้า 121.

[87] เรื่องเดียวกัน, หน้า 124.

[88] เรื่องเดียวกัน, หน้า 147.

การใช้สัมผัสพิเศษในลิลิตพระลอ

บทประพันธ์ประเภทร้อยกรองมีลักษณะบังคับอยู่อย่างหนึ่งคือ สัมผัส ถ้ารู้จักใช้สัมผัส นำความรู้เรื่องสัมผัสมาใช้ในบทประพันธ์อย่างถูกต้องและเหมาะสมแล้ว สัมผัสก็จะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้บทประพันธ์นั้นมีค่ายิ่งขึ้น

ลักษณะของสัมผัสโดยทั่วไปมี 2 ชนิด คือ

1. สัมผัสนอก หมายถึงสัมผัสระหว่างวรรค บาท และบท สัมผัสชนิดนี้เป็นสัมผัสบังคับที่กำหนดไว้แน่นอน และเป็นสัมผัสชนิดสัมผัสสระ

2. สัมผัสใน หมายถึงสัมผัสภายในวรรคเดียวกัน สัมผัสชนิดนี้มีทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ (หรือสัมผัสอักษร) สัมผัสชนิดนี้หากขาดเสียก็จะไม่ผิดข้อบังคับของคำประพันธ์ แต่ถ้ามีอยู่จะช่วยเสริมบทประพันธ์ให้ไพเราะยิ่งขึ้น สำหรับคำประพันธ์ประเภทโคลงนิยมสัมผัสอักษรเป็นพิเศษ

ที่จะกล่าวถึงในลิลิตพระลอคือ สัมผัสพิเศษที่เด่นออกไปจากบทประพันธ์ทั่ว ๆ ไป เฉพาะสัมผัสภายในวรรคนั้นในลิลิตพระลอมีอยู่อย่างสมบูรณ์แล้ว แต่สิ่งที่แปลกกว่าคำประพันธ์อื่นโดยทั่วไปคือ ในลิลิตพระลอมีบางตอนที่ใช้อักษรเดียวกันเกือบตลอดวรรค หรือเกือบตลอดทั้งบท ซึ่งทำให้เป็นจุดเด่นของคำประพันธ์ หากจะพิจารณาในแง่ความหมาย ก็จะเห็นว่าได้ความหมายครบถ้วน มิใช่ว่าไพเราะในเรื่องของรูปคำ แต่ขาดน้ำหนักของความหมายเท่าที่ควร ดังตัวอย่างของบทประพันธ์ที่ใช้สัมผัสอักษรเดียวกันเกือบตลอดวรรค หรือเกือบตลอดบทดังต่อไปนี้ คือ

ลางลิงลิงลอดไม้ ลางลิง
แลลูกลิงลงชิง ลูกไม้
ลิงลมไลลมติง ลิงโลด หนีนา
แลลูกลิงลางไหล้ ลอดเลี้ยวลางลิง[89]

---

[89]เรื่องเดียวกัน, หน้า 71.

จากตัวอย่างที่ยกมากล่าวนี้ กวีใช้อักษร ล เป็นตัวยืนเกือบตลอดบท ความมุ่งหมายที่กวีกล่าวถึงนั้นเกี่ยวพันกับลักษณะของลิงในบทชมธรรมชาติ ดังนั้นโคลงบทนี้จึงดีเด่นพร้อมมูลในแง่ของการใช้ภาษาได้เป็นอย่างดียิ่ง คือเล่นคำได้ไพเราะทั้งเสียงอ่านและได้ความหมายอย่างสมบูรณ์

การแต่งบทประพันธ์แบบพิเศษนี้มิใช่ของง่าย กวีจะต้องแต่งให้ได้ดีเด่นทั้งความหมายและความไพเราะของเสียงพร้อม ๆ กัน ซึ่งไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงสภาพความเป็นจริง เช่นว่า ลิงจะไปลอดเถาวัลย์ลิงหรือไม่ แต่กวีคำนึงถึงความจริงในแง่ของธรรมชาติลิง เช่น ลิงลม ซึ่งมีลักษณะอาการชอบโลดแล่นเมื่อถูกลมพัด เมื่อได้อ่านแล้วจึงทำให้ผู้อ่านแลเห็นกิริยาอาการความซุกซนของลิงซึ่งเป็นความจริงในลักษณะนิสัยทั่วไปได้ดี

อีกบทหนึ่งซึ่งเห็นว่า กวีจงใจใช้สัมผัสอักษรอย่างยิ่ง จะเห็นได้ในบทชมธรรมชาติ ซึ่งตอนนี้เป็นตอนชมไม้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้คือ

หวดเหียงหาดแหนหัน จันทน์จวงจันทน์แจงจิก
ปริงปรงปริกปรูปราง คุยแคคางค้อเค็ด หมู่ไม้เพล็ด
ไม้พลอง หมู่ไม้ฟองไม้ไฟ หมู่ไม้ไผ่ไม้โพ ไม้ตะโก
ตะกู ไม้ลำพูลำแพง หมู่ไม้แดงไม้ดัน ไม้สมพันสารภี
ไม้นนทรีทรบูร คูนกำกูนกำยาน ไม้พิมานข้อชลาย
ไม้กำจายกระจับบก ไม้กะทกรกสักสน คณนามีหมู่ไม้
กล่าวแต่พอจำได้ กว่านั้นยังเหลือ แลนา[90]

ในร่ายบทนี้จะเห็นได้ชัดว่า ในวรรคที่ 1-4 กวีเล่นสัมผัสอักษรเดียวกันตลอดวรรค โดยกวีกล่าวพรรณนาหมู่ไม้ต่าง ๆ ที่มีชื่ออักษรตัวเดียวกันจัดไว้ในวรรคเดียวกัน

---

[90]เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

โดยไม่คำนึงถึงว่าตามความเป็นจริงแล้วไม้ต่าง ๆ จะมีอยู่ในป่าในลักษณะเช่นนั้นหรือไม่ กวีมุ่งพิจารณาในเรื่องสัมผัสอักษรอย่างเห็นได้ชัด สำหรับวรรคที่ 5 เป็นต้นไปจนถึงวรรคที่ว่า "ไม้กะทกรกสักสน" จะเห็นได้ว่าเล่นสัมผัสในเป็นคู่ ๆ ในวรรคเดียวกัน ไม่ใช่อักษรเดียวกันตลอดวรรค แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของสัมผัสในชนิดสัมผัสอักษรว่ากวีเสริมขึ้นเพื่อให้เกิดความไพเราะสละสลวยในการอ่านยิ่งขึ้น

ตัวอย่างของโคลงและร่าย 2 บทที่ยกมานี้แสดงให้เห็นความสำคัญของสัมผัสอักษร ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยเสริมบทประพันธ์ให้เด่นยิ่งขึ้น หากจะพิจารณากันถึงเรื่องความหมายของคำประพันธ์ทั้ง 2 บทนั้น จะเห็นว่าในบทแรกการพรรณนาของกวีนั้นทำให้ผู้อ่านเข้าใจ เห็นภาพพจน์ได้เป็นอย่างดีและได้ความไพเราะทางเสียงอ่านอีกด้วย ส่วนในบทท้ายนั้นเป็นการกล่าวถึงหมู่ไม้เพียงแต่นำชื่อไม้ชนิดต่าง ๆ มากล่าวถึงเท่านั้น โดยมิได้พรรณนาความหมายอะไรที่ลึกซึ้งเหมือนบทแรก แต่ก็พอจะแสดงให้ผู้อ่านเห็นว่าบทประพันธ์ที่ยกมาทั้ง 2 บทนี้ถึงพร้อมด้วยความไพเราะ เหมาะเจาะด้านเสียงและความหมายอย่างพร้อมมูล

<u>การเล่นคำและกระทู้</u>

เรื่องที่น่ากล่าวถึงในเรื่องการใช้คำ คือการเล่นคำและกระทู้ที่พบในลิลิตพระลอ ในการศึกษาลิลิตพระลออย่างละเอียดจะพบว่า กวีจงใจแสดงความไพเราะทางด้านภาษาออกมาในรูปของการเล่นคำ ซึ่งมีความหมายว่า การใช้คำ ๆ เดียวกันแต่มีความหมายต่างออกไป กับการใช้คำ ๆ เดียวซ้ำ ๆ กันอย่างมีความหมาย ซึ่งลักษณะนี้ถือว่าจะช่วยเสริมบทประพันธ์ให้เด่นชัดและไพเราะยิ่งขึ้น

ที่จะกล่าวถึงต่อไปคือ เรื่องของการเล่นคำ ซึ่งพอจะสันนิษฐานว่ากวีเล่นคำเพื่อผลดังต่อไปนี้คือ เล่นคำเพื่อให้เกิดความไพเราะสละสลวยทางด้านเสียงอ่านและเล่นคำเพื่อให้เกิดความหมายที่ลึกซึ้ง

<u>การเล่นคำเพื่อให้เกิดความไพเราะสละสลวยทางด้านเสียงอ่าน</u> จะเห็นว่าในบทประพันธ์ทั่วไปนั้น หากจะนับว่าเป็นบทประพันธ์ที่ดีเด่นก็ต้องมีผลเนื่องมาจากว่ามี

ความหมายลึกซึ้งกินใจ มีความไพเราะทางด้านการใช้ภาษา หรือเสียงของบทประพันธ์ไพเราะได้จังหวะย้ำคำได้ดีเพียงไร การเล่นคำจะช่วยให้บทประพันธ์นั้นไพเราะทางด้านเสียงอ่าน การเล่นคำเพื่อให้เกิดความไพเราะสละสลวยทางเสียงอ่านนี้ต้องอาศัยเรื่องของสัมผัสเป็นส่วนประกอบ ดังตัวอย่างที่กล่าวมาแล้วในหน้า

การเล่นคำเพื่อก่อให้เกิดความหมายที่ลึกซึ้ง การเล่นคำเช่นนี้นับว่าต้องอาศัยความสามารถในตัวของผู้อ่านเป็นส่วนประกอบด้วย ส่วนมากกวีจะใช้คำคำหนึ่งคำใดเป็นหลัก แล้วกล่าวพาดพิงถึงในทุกบาทในแต่ละบท ซึ่งคำ ๆ นั้นอาจมีความหมายคนละด้านกันก็ได้ เช่น

กาจับกาฝากต้น ตุมกา
กาลอดกาลากา รอนรอง
เพกาหมูกามา จับอยู่
กามายมัดกาซ้อง กิ่งก้านกาหลง[91]

ในบทที่ยกตัวอย่างมานี้เล่นคำว่า กา มีความหมายถึง กา ที่เป็นสัตว์ปีกชนิดหนึ่ง กับต้นไม้ที่มีชื่อกา โดยมีความหมายว่ากาไปจับกาฝากที่ต้นตุมกา หรือต้นกาหลง ฯลฯ ลักษณะเช่นนี้ถือว่าเป็นการเล่นคำที่ทำให้เกิดความไพเราะทางด้านเสียงอ่าน โดยไม่คำนึงถึงความเป็นจริงหรือความเป็นไปได้ในบทกลอน แต่คำนึงเพียงเรื่องของความไพเราะทางการใช้ภาษาเท่านั้น

การเล่นคำในลิลิตพระลอมีดังต่อไปนี้ คือ

เห็นโศกเพิ่มโศกทาว กลอยนาง
พลางพระโลมนุชพลาง ปลอบน้อง
อย่าโศกจะเป็นลาง ในพฤกษ์ ไพรนา
ดับทุกข์ดับเทวษซ้อง ขุนแคล้นเสียโฉม[92]

---

[91] เรื่องเดียวกัน, หน้า 71.

[92] เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

ในโคลงบทนี้กวีเล่นคำว่าโศก หมายถึงความโศกเศร้า โดยมีความหมายว่าเมื่อเห็นนางโศกก็ยิ่งเพิ่มความโศกเศร้าให้แก่พระองค์ได้ปลอบนางไม่ให้โศกเศร้าและให้หักใจจากความทุกข์โศกเสีย การเล่นคำว่าโศกในบาทที่ 1 และบาทที่ 3 เพิ่มความไพเราะทางด้านเสียงอ่านและมีความหมายถึงความทุกข์โศกเพื่อแสดงความอาลัยอาวรณ์ในการจากกันไป

เสียงโหยเสียงไห้มี่ เรือนหลวง
ขุนหมื่นนนตรีปวง ป่วยช้ำ
เรือนราษฎร์รำตีทรวง ทุกทั่ว กันนา
เมืองจะเย็นเป็นน้ำ ยอมน้ำตาครวญ[93]

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หรือโคลงอีกบทหนึ่งที่มีความหมายคล้ายกันว่า

เสียงไห้ทุกราษฎร์ไห้ ทุกเรือน
อกแผ่นดินดูเหมือน จักช้ำ
บเห็นตะวันเดือน ดาวบืด มัวนา
แลแห่งใดเห็นน้ำ ยอมน้ำตาคน[94]

การเล่นคำในทั้ง 2 บทนี้ เล่นคำว่า น้ำ ในบาทที่ 4 ทั้ง 2 บท การเล่นคำชนิดนี้จัดเป็นการเล่นคำเพื่อความหมายมากกว่าความไพเราะทางด้านเสียง น้ำ คำแรกหมายถึงน้ำ ส่วนคำที่ 2 หมายถึงน้ำตา โดยอาศัยการเปรียบเทียบสายน้ำกับน้ำตาเพื่อแสดงว่าความทุกข์โศกนั้นมีมากมายเพียงใด

---

[93]เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

[94]เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

ส่วนใหญ่มนุษย์เรายังถือน้ำตาเป็นของคู่กับความทุกข์โศก น้ำตาที่มาจากความปิตินั้นมีน้อยกว่าน้ำตาที่มาจากความทุกข์โศก กวียึดหลักเช่นนี้จึงเอาน้ำตาเป็นสัญลักษณ์ของความทุกข์โศก โดยการเปรียบว่า เมื่อแลเห็นน้ำในที่ใด น้ำนั้นก็คือน้ำตา ซึ่งหมายถึงความทุกข์โศกที่มีอยู่ทั่วไปอย่างมากมาย การเปรียบเทียบเช่นนี้นับเป็นจินตนาการชั้นสูง

ดังนั้นในคำประพันธ์ทั้ง 2 บทนี้ แม้กวีจะเล่นคำว่าน้ำ เพียง 2 คำ แต่นับได้ว่าใช้ความหมายได้ลึกซึ้งที่สุด

พระลอเสด็จลีลา ชมพฤกษาหลายหลาก สองปลาก
ข้างแถวทาง ยางจับยางชมฝูง ยูงจับยูงยั่วเย้า เปล้า
จับเปล้าแปลกหมู่ กระสาสู้กระสัง รังเรียงรังรังนาน
ไกรราญไต่หงอนไก่ ไยจับไยดูคลอ ตอดตอจับไม้ตอด
ตับคาล่อดพงกา คล้าคลาจงจับคล้า หว้าจับหว้าลอดแล
ตับแกจับแคป่า ดอกบัวล่าเล็มบัว กระเวนวังนัวกระเวนดง
ช่างทองลงจับทองย้วั แซกเต้าตั๊วเต้าแซก ไต่ไม้แมกไปมา
บรู้กี่คณาชมผู้ ชมพิศเหิรรู้ เรียกร้องหากัน[95]

ร่ายบทนี้แสดงความสามารถในการเล่นคำของกวี โดยเริ่มแต่วรรคที่ 4 เป็นต้นไป ซึ่งจะเห็นได้ว่า กวีเล่นคำโดยการจัดพวกให้นกและต้นไม้เป็นของเข้าคู่กัน เช่น "ยางจับยางชมฝูง" หมายถึงนกกระยางจับต้นยางเป็นฝูง ๆ ฯลฯ กวีเล่นคำโดยเอาเพียงเสียงของชื่อนกและไม้ที่ชื่อเหมือนกันมาจับคู่กัน ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้วนกชื่อนั้น ๆ ไม่จำเป็นต้องจับที่ต้นไม้ชื่อเดียวกัน บางวรรคก็ไม่คำนึงถึงความเป็นจริง เช่น "ไกรราญไต่หงอนไก่" ต้นหงอนไก่นั้นเล็ก ไก่ไม่สามารถจะไปไต่บนนั้นได้ แสดงให้

---

[95] เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

เห็นว่า กวีมุ่งใช้คำเพื่อให้เกิดความไพเราะ จัดเป็นศิลปะของการใช้คำอย่างหนึ่ง

การเล่นคำในบทนี้พิจารณาได้ว่า กวีเล่นคำเพื่อประโยชน์ทางด้านความไพเราะของเสียงอ่านมากกว่าอย่างอื่น เช่น

เสร็จสองสมพาสแล้ว กลกาม
สองออนสองโอนถาม ชื่อชู้
สองมาแต่ใดนาม ใดบอก ราฬ่อ
ให้แก่สองเผื่อรู้ ชื่อรู้เมืองสอง[96]

ในโคลงบทนี้กวีเล่นคำว่า สอง ในทุก ๆ บาทมีคำว่าสอง ซึ่งมีความหมายถึงจำนวนนับ กวีใช้คำว่าสองโดยไม่จำเป็นต้องแยกว่าสองนายหรือสองนาง บางทีกวีใช้คำว่าสองเพียงคำเดียวก็เข้าใจได้ความ

กรเกี้ยวกรกอดเกื้อ เนื้อแนบเนื้อโอ่เนื้อ
ออนเนื้อเอาใจ
พักตราใสใหม่หน้า หน้าแนบหน้าโอ่หน้า
หนุมหน้าสะสม
นมแนบนมนิ่มน้อง ท้องแนบท้องโอ่ท้อง
ออนท้องทรวงสมร
สมเสน่ห์รใหม่หม้วย กล้วรสกล้วกลิ่นกล้ว
เกลศกล้วสงสาร
บุษบาบานกลิ่นล้อย สร้อยและสร้อยซ้อนสร้อย
เสียดสร้อยสระศรี[97]

---

[96] เรื่องเดียวกัน, หน้า 109.

[97] เรื่องเดียวกัน, หน้า 130-131.

โคลงสองสุภาพที่ยกตัวอย่างมาทั้งหมดนี้ แต่ละบทกวีตั้งใจเล่นคำคำใดคำหนึ่ง เช่นในบทแรกเล่นคำว่า เมื่อในวรรคที่ 2, 3 ในคำที่ 1, 3, 5 ในวรรคที่ 2 และคำที่ 2 ในวรรคที่ 3 ตำแหน่งของคำที่นำมาเล่นคำทุกบทอยู่ในตำแหน่งเดียวกัน ในแต่ละบทจะเล่นคำใดคำหนึ่งเฉพาะบทเท่านั้น ลักษณะของการเล่นคำเช่นนี้ช่วยให้เกิดความไพเราะทางด้านเสียงอ่านมากกว่าอย่างอื่น สำหรับด้านความหมายกวีต้องระมัดระวังให้คำที่นำมาเล่นคำนั้นมีความหมายในตัวเอง มิใช่เล่นคำลอย ๆ ไม่มีความหมายอื่นใดประกอบ

...เห็นสามกษัตริย์สิ้นชนม์ ธก็ทอดตนตีอก ผกกลิ้งเกลือก
ไปมา แบ่มาหาแก้วแม่ เคียดใดแก่แม่นา เจ้ามิเจรจา
ด้วยแม่ มิแต่งแง่ให้แม่ชม มิหวีผมให้แม่เชย มิเงยหน้า
ให้แม่จูบ มิดูบน้ำดอกไม้ไล้พระองค์ มิทรงกระแจะจรุงชะมด
มิเสวยรสข้าวปลา สองจะลีลาสู่ฟ้า ละแม่เป็นกำพร้า
เจ้าแม่เอ้ยปรานี แม่รา[98]

ในร่ายบทนี้จะเห็นว่ากวีเล่นคำว่า มิ ในแต่ละวรรค โดยนำมาเป็นคำต้นของวรรคในลักษณะของการปฏิเสธความ เป็นการเล่นคำชนิดเล่นคำเพื่อความไพเราะทางเสียงอ่าน ลักษณะของการเล่นคำเช่นนี้เป็นการเล่นคำโดยใช้คำหนึ่งคำใดซ้ำ ๆ กัน หากเป็นโคลงสี่สุภาพ การใช้คำซ้ำ ๆ กัน โดยเฉพาะคำต้นของวรรคจะเรียกว่า <u>กลบท บัวบานกลีบขยาย</u> และถ้าแยกเขียนให้ห่างจากวรรคก็เรียกว่า <u>กระทู้เดี่ยว</u> ดังตัวอย่างต่อไปนี้

---

[98] เรื่องเดียวกัน, หน้า 150-151.

จูบนาสิกแก้วแม่ หอมใด ดุจนา
จูบโอษฐ์คางคอใจ จักขว้ำ
จูบเนื้อจูบนมใส เสาวภาคย์ พระเธย
จูบไหลหลังอกช้ำ จูบข้างเชยแขน[99]

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

และอีกบทหนึ่งว่า

ขอลุสมสบสร้อย สองนาง
ขออย่าลุเลหทาง สวาทนั้น
ขอคิดอยาใจจาง คำแม สอนนา
ขอพอเร็วคืนกั้น ขอบแคว้นไกรกรุง[100]

สำหรับโคลงบทที่ 2 นี้ไม่ว่าจะแยกออกเป็นกระทู้เดี่ยว หรือคงไว้ในแบบกลบทบัวบานกลีบขยาย ก็จะมีความหมายสมบูรณ์ครอบคลุมเนื้อหาเป็นอย่างดี ใจความเป็นการอวยพรให้สมหวังกับความตั้งใจในเรื่องของความรัก แต่ขออย่าได้ลุ่มหลงกับเสน่ห์ของนาง ขอให้นึกถึงคำสอนของแม่ตลอดเวลา และขอให้รีบกลับมาปกครองบ้านเมืองโดยเร็ว นับว่าโคลงบทนี้ให้ความหมายได้อย่างสมบูรณ์ กวีมิได้ใช้คำที่ปราศจากความหมายใด ๆ เข้ามาแทรกไว้เลย นับว่าเป็นการเล่นคำและย้ำความหมายให้หนักแน่นยิ่งขึ้นด้วย

เจ็บรักเจ็บจากช้ำ เจ็บเยียว ยากนา
เจ็บใครคืนหลังเหลียว สู้หยาว
เจ็บเพราะลูกมาเดียว แคนทาน
เจ็บเร่งเจ็บองค์ทาว ธิราชรอนใจถึง ลูกฤา

---

[100]เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

เจ็บถึงบิตุราชแล้ว ถึงกู เล่านา
เจ็บอยู่คนเดียวดู ละหอย
เจ็บเยียวราชศัตรู ดูหมิ่น แคลนนา
เจ็บเร่งเจ็บก้อยก้อย ชอบม้วยเมือมรณ์[101]

ในโคลงทั้ง 2 บทนี้ ถ้าแยกคำหน้าจะเป็นกระทู้เจ็บ เหมือนกันทั้ง 2 บท มีความหมายถึงการเจ็บช้ำทางด้านจิตใจ ความคิด ความทุกข์ทรมาน ในบทแรกนอกจากจะเป็นกระทู้แล้วยังเล่นคำว่าเจ็บในบาทแรกถึง 3 คำ และในบาทที่ 4 อีก 2 คำ ส่วนบทที่ 2 ก็เช่นกัน นอกจากจะเป็นกระทู้เจ็บที่ต่อเนื่องกับบทต้นแล้ว ในบาทที่ 4 ยังเล่นคำว่าเจ็บอีก 2 คำด้วย

บัวนมบัวเนตรหน้า บัวบาน
บัวกลิ่นขจรหอมหวาน รสเร้า
บัวสมรละลุงลาญ ใจบ่า นี้นา
บัวบาทงามจวบเท้า เกศแก้วงามจริง[102]

กระทู้หรือกลบทในบทนี้ เล่นคำว่าบัวในบาทแรกถึง 3 คำ คำว่า บัว มิได้หมายถึงดอกบัว แต่เป็นคำเปรียบเทียบความงามโดยใช้ดอกบัวเพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อเรื่องตอนที่กำลังชมดอกบัวและใบบัวในสระ กวีจึงเปรียบเทียบนางรื่นนางโรยกับบัว โดยใช้คำว่าบัวประกอบกับสิ่งที่กวีต้องการชม เช่น นม ตา หน้า กลิ่นหอม และนางผู้มีความงามตั้งแต่ศีรษะจรดเท้า

---

[101] เรื่องเดียวกัน, หน้า 78-79.

[102] เรื่องเดียวกัน, หน้า 107.